

**ДЕАКТУАЛІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ
МОВИ, ЩО ВХОДЯТЬ ДО СКЛАДУ ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ
“РОЗУМОВА ДІЯЛЬНІСТЬ”**

У статті розглядаються причини і шляхи деактуалізації фразеологічних одиниць німецької мови, що входять до складу фразеосемантичного поля “розумова діяльність”, встановлюється характер взаємовідношень двох основних тенденцій розвитку: тенденції до змін фразеологічного складу під впливом екстра- та інтралінгвістичних факторів і тенденції до його стабільності.

Важливою ознакою розвитку фразеологічної системи є зникнення застарілих фразеологізмів [9, 118]. Теа Шиппан зазначає, що слова зникають разом із зникненням предметів, а також якщо вони замінюються іншими словами, які краще передають означуване, уточнюють його, викликають більш інтенсивні асоціації [10, 207].

До одиниць, які вийшли з ужитку О.О.Дмитрієва відносить перш за все ті з них, які пов'язуються з застарілими реаліями й поняттями. До лінгвістичних причин архаїзації, на її думку, можна віднести появу більш експресивно варіанту чи синоніма, що стали загальновживаними та втрату лексичною одиницею, компонентом фразеологізму одного лексико-семантичного варіанту, на основі якого будується фразеологічний образ [1, 6]. На нашу думку, застаріння, понять та реалій не є основною причиною виходу фразеологічних одиниць (ФО) з ужитку. Вірніше, ця причина носить опосередкований характер. “Реальні уявлення, що викликали до життя фразеологічний образ, застарівають, і, кінець кінцем, зникають. Цей процес нерідко вабить до себе й поступове застаріння й зникнення самої ФО, що відображає такі уявлення” [5, 33]. Диференційований підхід до застарілих ФО, їх розподіл на фразеологічні

архаїзми та історизми, а також дослідження співвідношення цих одиниць у загальному процесі деактуалізації ФО сприяє, на наш погляд, правильному розумінню тенденції розвитку ФО.

Під деактуалізацією ФО ми розуміємо процес виходу їх з ужитку, який порушує один або два аспекти фразеологічних знаків. Ми будемо оперувати такими визначеннями: фразеологічні історизми - мовні одиниці, що позначають застарілі для сучасного суспільства поняття, реалії; фразеологічні архаїзми - одиниці, які є результатом деактуалізації образу, на основі якого відбулося переосмислення. Вони позначають цілком сучасні поняття.

А.Г.Назарян вбачає основну причину деактуалізації ФО не в тому, що застаріває означуване нею поняття, а в тому, що вона втрачає свою актуальність як образно-експресивний засіб вираження на даному історичному етапі розвитку мови [7, 133]. Ми поділяємо думку автора, враховуючи однак, що вихід ФО з ужитку частково зумовлений і застарінням, і деактуалізацією означуваного нею поняття [2, 39].

На думку Р.Н.Попова, основною тенденцією у формуванні фразеологічного складу російської мови /і інших сучасних національних літературних мов/ є зберігання в ньому усталених сполучень слів, що накопичуються століттями, і особливо тих, яким притаманна образність та експресивність. У цьому автор вбачає незвичайний характер стійкості ФО. Досліджуючи ФО сучасної російської мови з архаїчними значеннями і формами слів, Р.П.Попов приходить до висновку, що фразеологізми, до складу яких входять такі компоненти, підлягають впливові системи мови, що веде до оновлення компонентів ФО. Однак, як він вважає, це сприяє збільшенню кількості варіантів тих самих фразеологізмів і співіснуванню у сучасній російській літературній мові ФО як з оновленими компонентами, так і з архаїчними їхніми формами [8,135]. В.М.Мокієнко наголошує на активній ролі, яку відіграють фразеологізми з архаїчними елементами в сучасній літературній мові і на широкому використанні цих зворотів, що свідчить про їхню невинну

актуальність [6, 127]. Фразеології англійської мови, відповідно до наслідків дослідження О.О.Дмитрієвої, властиві дві тенденції: оновлення матеріального складу ФО заміною архаїчних елементів, з одного боку, та схильність ФО до різноманітних оновлень, у яких експресивність підтримується завдяки застарілій конструкції або морфологічній формі, з іншого. В.І.Левинтова та С.М.Вольф дотримуються іншої точки зору, за якою “основному корпусу фразеологізмів не властиве, як це не парадоксально, прагнення до збереження немотивованих одиниць, до перетворення ФО в цілком немотивовані знаки. Існує тенденція до заміни компонентів фразеологізмів або самих ФО структурами, мотивованими в системі мови. Лише відносно небагато фразеологізмів виявляються історичними реліктами” [3, 295]. Таким чином, питання про стабільність частини фразеологічного складу в процесі його розвитку вирішується дослідниками не однозначно. Суперечність отриманих дослідниками результатів пояснюється тим, що для різних мов притаманним є різний вплив системи, який зумовлює неоднаковий ступінь збереження фразеологізму і окремих фразеологічних компонентів.

У досліджуваному матеріалі основні деактуалізовані ФО, тобто ФО, зареєстровані в словнику Кампе, але такі, що вийшли з сучасного вжитку, складають 22,9% фактичного матеріалу 19 століття. Факт деактуалізації встановлювався відсутністю лексико-графічної фіксації в словнику Duden фразеологізмів, зареєстрованих в словнику Кампе.

Серед ФО, які підлягають деактуалізації, нами розглядаються: 1/ ФО, що вийшли з ужитку в зв'язку з деактуалізацією того, що позначається /фразеологічні архаїзми/; 2/ ФО, які втратили свою актуальність в зв'язку з деактуалізацією позначуваного /фразеологічні історизми/; 3/ застарілі значення ФО, наявних в мові; 4/ члени фразеологічних серій, які вийшли з ужитку.

Застаріння образів, покладених в основу переосмислення ФО, які позначають поняття, що існують у сучасній дійсності, приводить до пониження актуальності цих одиниць і до переходу їх до розряду архаїзмів. У нашому

матеріалі архаїзмами є ФО, зареєстровані в словнику Кампе і відсутні в словнику Duden, тобто які вийшли з ужитку на сучасному етапі. Цей же критерій, а саме відсутність лексикографічної фіксації в сучасному словнику Duden став основою ідентифікації фразеологічних історизмів, які виникли внаслідок деактуалізації понять, позначуваних ними.

Фразеологічні історизми відображають в своєму змісті історію, культуру, умови життя німецького народу в минулому. Їм притаманна національно-культурна семантика, до складу якої входять цілі комплекси різноманітних фонових знань. До історизмів належать ФО, значення яких має актуальність лише на певному відрізку історії німецького народу, наприклад: *keine Henne fliegt über die Mauer /man nimmt keinen Leibeigenen in einer Stadt zum Bürger an/*.

Серед застарілих є такі ФО, які не вважаються історизмами, але близькі до них за своєю семантикою, оскільки вони відображають поняття, які ще існують у сучасній дійсності, але не такі розповсюджені, як раніше. До них належать ФО, які позначають поняття “катування”: *Campe: auf die peinliche Frage erkennen /kommen/*; знаряддя тортур: *der spanische Mantel /ein hölzernes und schweres Ding, beinahe wie eine Glocke gestaltet, mit einer Öffnung an dem oberen engern und gerundeten Ende, welches einem Verbrecher, damit er es zur Strafe trage, gleich einem Mantel über den Schultern befestigt wird, so das der Kopf nur herausragt/*; *der gespickte Hase /eine mit Stacheln versehene Welle, welche unter dem Rücken dessen, der auf die Folter gespannt wird, umgeht und denselben aufritzet/*; страта: *Campe: Hängelbirnen essen /gehängt werden/*; *Campe: mit des Seilers Tochter Hochzeit halten /gehängt werden/*; *einen trocken scheren /vom Enthaupten/*; *Campe: einem einen roten Hahn auf das Dach setzen; danach soll der rote Hahn krähen /der Ausdruck der Mordbrenner, mit welchem sie drohen/*. У цих ФО компонентна група “*der rote Hahn*” має типовий образ “пожежа”.

Втратили свою актуальність також такі поняття, як “дуель, володіння шпагою”: *Campe: Kugeln wechseln; eine gute Fuchtel führen /mit einem Degen gut züchtigen können/*; “забобони”: *Campe: sich fest machen /sich durch abergläubische Mittel gegen Schuß und Hieb sichern/*; *fest sein /auf solche Art gegen Schuß und Hieb*

gesichert sein/; einem einen Weidmann setzen /ihm einen zauberischen Streich spielen, z.b. dass ihm das Gewehr versage/.

Значно знизилась роль релігії в суспільному житті німецького народу, що призведе до деактуалізації ФО, які мають релігійне забарвлення: *Campe: aus der Welt gehen, die Welt verlassen /in ein Kloster gehen/; in eine bessere, schönere Welt übergehen /nach dem Tode, dem Geiste nach auf einen anderen Himmelskörper versetzt werden/; das Reich der Herrlichkeit /die künftige Glückseligkeit der wahren Gottesverehrer nach diesem Leben/.*

Історизмами стали також ФО, які відображають поняття термінологічного походження, пов'язані з ремеслами, сільським господарством, з старою технологією гірничої справи, судноплавством. Наприклад: *Campe: der Zettel hängt an der Schnur /das Lehen ist bestätigt/; einen Bock machen /Bergbau; mangelhaften Rost machen/; eine Husche bekommen /wenn einem Bergmann unvermutet ein Unfall zugestoßen ist, in welcher Bedeutung man sonst sagt, er hat eine Ohrfeige bekommen/.*

Зникнення вищенаведених ФО з фразеологічного складу сучасної німецької мови зумовилося змінами в політико-економічній і соціальній сферах життя німецького народу.

Основну частину фразеологічних деактуалізацій складають фразеологічні архаїзми. Перехід ФО до розряду історизмів зумовлюється екстралінгвістичними причинами; архаїзація ФО - результат впливу як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних факторів.

Семантична архаїзація, тобто відмирання окремих значень ФО, стосується фразеологічної архаїзації ФО в цілому. Перехід полісемічних фразеологізмів в моносемічні є результатом динамічних процесів в семантичному розвитку ФО. Наприклад: *Campe: einem /einer/ den Hof machen /sich bei ihm versammeln, sich zu ihm begeben aus Höflichkeit, ihm aufzuwarten; einer Dame seine Aufwartung machen, besonders als ein Liebhaber/ - Duden: j-m /einem Mädchen, einer Frau/den Hof machen /veraltend, noch scherzh./; ein*

Mädchen, eine Frau in galanter Weise umwerben, sich um ihre Gunst bemühen/.

Дослідження фразеологічних архаїзмів являє собою значний інтерес, оскільки фразеологічна архаїзація є одним з найважливіших стимулів зміни та розвитку засобів фразеологічної номінації. Відмирання окремих значень ФО або цілих фразеологічних значень породжує необхідність заміни старої номінативної одиниці новою.

Процес деактуалізації ФО звичайно відбувається завдяки їхньому застарінню, звуженню сфери їхнього застосування. Такі одиниці відходять на периферію фразеологічного складу і стають притаманними одній соціальній або віковій групі носіїв німецької мови. Застарілі фразеологізми не однакові за ступенем застаріння: одні з них є застарілими */veraltet/*, тобто вони не використовуються в звичайному мовленні. Інші перебувають на стадії застаріння і є властивими, в основному, для лексикону людей старшого покоління */veraltend/*. Наявність у фразеологічному складі проміжних утворень, периферійних елементів, які не належать до стандартних протиставлень і взаємозв'язків, є фактором, що демонструє відкритий характер фразеологічної субсистеми. Наприклад: *Duden: j-m, einer Sache unhold sein /dichter., veraltend; nicht geneigt, nicht zugetan sein/; auf der Walstatt bleiben /veraltet; im Kampf, im Krieg fallen/ u.a.*

Перехід ФО на периферію фразеологічної субсистеми, деактуалізація ФО зумовлені в окремих випадках затемненням мотивування образу ФО, наприклад: *Campe: einem den Geck stechen /ihn zum Besten haben/; aus dem Taue schlagen /widerspenstig, ungehorsam sein, eine unordentliche ausschweifende Lebensart anfangen/; einen zur Bank hauen /durch Rede eine Ehre vernichten/; Duden: j-n zu Paaren treiben /veraltend; restlos und völlig in die Enge treiben, niederzwingend/ in die Flucht/schlagen/ u.a.* Втрата мотивування фразеологізмами пов'язана з відкиданням звичаїв, повір'їв, реалій або із забуттям історичних фактів, першоджерел і контекстів, які послужили основою переосмислення.

У лінгвістичній літературі демотивацію вважають завершальним етапом

розвитку ФО. Проте, аналіз фразеологічних архаїзмів, представлених у нашому матеріалі в значній кількості, свідчить про те, що лише незначна частина фразеологічних архаїзмів “дійшла” до цієї стадії. Отже, демотивація ФО не є основною причиною деактуалізації фразеологізмів. У більшості випадків образні уявлення зберігаються, хоча втрачається їхня актуальність, тому що факти, явища, відображені змінними словосполученнями, втратили свою важливість, злободенність, змінилися суспільні погляди, мовні смаки і звички. Підтвердженням цього положення є такі фразеологічні архаїзми: *Campe: den Wolfspelz anlegen /Gewalt gebrauchen/; alle Fische wegangeln /durch allerlei listig erdachte Mittel sich zu verschaffen wissen/ u.a.*

Архаїзація фразеології відбувається в результаті витіснення одних ФО іншими, більш свіжими, які відповідають духові часу і краще відображають специфіку об'єкта найменування. Важливу роль відіграє при цьому суспільна значущість, оригінальність образу, покладеного в основу переосмислення ФО.

Процес витіснення фразеологізмів з мови часто зумовлюється системними факторами. Так, у словнику Кампе ФО *im Trockenen sitzen* кодифікується з значенням *so viel Vermögen besitzen, dass man ohne Sorge leben kann*. Те ж саме значення має ця ФО і на початку 20 століття. У німецькій мові, за показниками словника Л.Рьоріха в середині 18 століття з'являється фразеологізм *auf dem Trockenen sitzen, sein* з значенням *von Mitteln entblößt sein, nicht weiter können*. Тепер ФО *im Trockenen sitzen* перейшла до розряду архаїзмів. А у ФО *auf dem Trockenen sitzen* в 19 столітті з'являється ще одне значення *vor einem leeren Glas sitzen, nichts mehr zu trinken haben*. Обидві ФО базуються на конкретних образах: *im Trockenen sitzen* - сидіти в теплі, затишку, тобто бути матеріально забезпеченим; *auf dem Trockenen sitzen* — сидіти на міліні, подібно до корабля. Проте внаслідок розвитку “право на існування” дістає друга одиниця з негативною оцінкою. Архаїзація ФО *im Trockenen sitzen* зумовлена внутрішньосистемними намаганням зняти можливу двозначність цих одиниць.

Значна кількість фразеологізмів, які вживалися в минулому столітті, перейшла до складу архаїзмів. У зв'язку з цим важливо з'ясувати, які фразеологізми демонструють підвищену швидкість деактуалізації. Аналіз фразеологічних архаїзмів засвідчив, що підвищена швидкість архаїзації властива ФО конкретної семантики порівняно з ФО абстрактної семантики, ФО однозначного типу номінації порівняно з ФО багатозначного типу номінації. Чим елементарнішим є фразеологічне значення, тим активнішою є зміна образних засобів, які його об'єктивують.

Значна частина фразеологічних архаїзмів належить до розмовного стилю, що ще раз засвідчує відоме положення про найбільшу рухливість і динамічність фамільярно-розмовного прошарку фразеології. Таким чином, перейшли до розряду архаїзмів такі ФО: *Campe: Wander: er sei mit Hafenschrot geschossen /sagt man von einem possenhaft scherzenden Menschen/; einem den Hobel ausblasen /ihn prügeln/; warm sitzen /sich in einer vorteilhaften Lage, besonders in Ansehung der Vermögensumstände, befinden/ u.a.* Серед фразеологічних архаїзмів немало ФО книжного характеру, наприклад: *seine Wanderschaft auf Erden endigen /sterben/; aus dem Wollustbecher trinken /Wolluste genießen /; die Menschheit ablegen, ausziehen /alles Menschliche, besonders die sittliche Würde verleugnen, ablegen, auch für sterben/ u.a.*

Розвиток фразеологічного складу сучасної німецької мови відбувається в постійному протиборстві двох основних тенденцій: тенденції до перетворень, змін фразеологічного складу під впливом екстра- та інтралінгвістичних факторів, з одного боку, і тенденції до стабілізації існуючого фразеологічного фонду, з іншого. Категорії змінності та стабільності є двома основними ознаками мови і утворюють діалектичну єдність, яка гарантує здатність мови до функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитриева О.А. Функционирование и развитие устойчивых словесных комплексов, имеющих в своем составе компоненты - имена родства /16-20

- вв./: Дис. ... канд. филол.наук. - М.; 1984. - 321 с.
2. Кораблина Л.П. Развитие средств фразеологической номинации современного немецкого языка /XIX-XX вв./: Дис. ... канд.филол.наук. - М., 1987. - 207 с.
 3. Левинтова, Вольф 1968: Левинтова Э.И., Вольф Е.М. О диахроническом подходе к фразеологии // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц. - Тула, 1968. - С.289-297.
 4. Митина Т.В. Семантическая значимость компонентов фразеологических единиц немецкого языка: Дис. ... канд. филол.наук. - М., 1980. - 229 с.
 5. Мокиенко В.М. Искажение фразеологического образа и семантическая динамика фразем // Сб. науч.тр. - Тула, 1975. - Вып. I. - С. 33-44.
 6. Мокиенко 1976: Мокиенко В.М. Противоречия фразеологии и ее динамика: Дис. ... докт.филол.наук. - Л., 1976. - 488 с.
 7. Назарян А.Г. История развития французской фразеологии: Учеб.пособие для студ. ун-тов и фак. иностр.яз. -М.: Высш.шк., 1981. - 169 с.
 8. Попов 1976: Попов Р.Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов. - М.: Высш.шк., 1976. - 185 с.
 9. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка.-М.: Высш.шк., 1970.-199 с.
 - 10.Schippan T. Zur Wortschatzentwicklung in der DDR // Deutsch als Fremdsprache. - Leipzig, 1979. - № 4. - S. 203-208.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

1. Campe H.-J. Wörterbuch der deutschen Sprache. - Braunschweig Schulbuchhandlung. 1807-1811. - Bd. 1. -1023 S.; Bd. 2. - 1116 S.; Bd. 3. - 908 S.; Bd. 4. - 940 S.; Bd. 5. - 977 S.; Bd. 6. - 673 S.
2. Duden: 1989-1997: der Duden: in 12 Bänden / hrsg. vom Wissenschaftl. Rat der

Dudenredaktion: Günther Drosdowski. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1989-1997.

3. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten: in 2 Bd. - 4 Aufl. - Freiburg-Basel-Wien: Herderverlag, 1976. - 1256 S.
4. Wander K.-J. Deutsches Sprichwörterlexikon. Leipzig: Brockhausverlag, 1867-1876. - Bd. I. - 776 S.; Bd. 2. - 768 S.; Bd. 3. - 752 S.; Bd. 4. - 730 S.; Bd. 5. - 736 S.; Bd. 6. - 760 S.

РЕЗЮМЕ

Школяренко В.И. Сумский государственный педагогический университет
Деактуализация фразеологических единиц немецкого языка, входящих в состав фразеосемантического поля “умственная деятельность”

В статье рассматриваются причины и пути деактуализации фразеологических единиц немецкого языка, входящих в состав фразеосемантического поля “умственная деятельность”, устанавливается характер взаимоотношений двух основных тенденций развития: тенденции к изменению фразеологического состава под воздействием экстра- и интралингвистических факторов и тенденции к его стабильности.

SUMMARY

Shkolyarenko V.I. Sumy State Pedagogical University

Deactualization of German phraseological units (on the material of phrase-semantic field “mental activity”).

The articles deals with the problem of deactualization of German phraseological units from phrase-semantic field “mental activity”. The nature of relationships of two main tendencies of development is established: the tendencies to change phraseological structure under the extralinguistics and intralinguistics reasons and tendency to its repeatability.